

A KISEBBSÉGI ÖNKORMÁNYZAT ESZMÉJE

DEMETER M. ATTILA

A NACIONALIZMUS

Úgy gondolom, hogy célszerű ezt a tanulmányt egy olyan jelenség elemzésével kezdeni, amelynek ugyan látszatra semmi köze az önkormányzatisághoz, de meggyőződésem, hogy az autonómiára való törekvést a maga egészében ez magyarázza; ez pedig a nacionalizmus.¹ A közhiedelemmel ellentétben a nacionalizmusról tudni kell, hogy aránylag új keletű jelenség, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy a nemzeti gondolatnak alig több mint kétszáz éves hagyománya van.

Az eszmetörténész számára s azok számára, akik szakszerűen foglalkoznak az eszmék és jelenségek történetének leírásával, persze nem meglepő, ha egy jelenségről vagy mozgalomról kiderül, hogy jellegében történeti meghatározottságú. Az emberek azonban ritkán gondolkodnak történelmi távlatokban, így meg vannak győződve arról, hogy a dolgok mindig is úgy voltak, ahogy vannak, s elképzelhetetlen számukra, hogy másképp is lehettek volna. Pedig volt idő – mondják –, amikor nem létezett nacionalizmus, ami nem jelenti azt, hogy akkoriban az emberek békében éltek.

Valószínűleg, amióta az ember törzsi közösségben vagy családban él, vagyis amióta ember az ember, létezik az idegengyűlöletnek (xenofóbiának) és a törzsi érzületnek valamilyen formája. Ezek olyan érzések, amelyek mindenféle nacionalizmusban ott kísértenek, noha a nacionalizmus korántsem azonos ezekkel, és nem is redukálható ezekre. De ezek azok az érzések, amelyekkel össze szokták téveszteni. Holott a nacionalizmus jóval több erőteljes és

összefüggéstelen érzésnél: egyben tudatállapot vagy érzelmi színezetű világnézet is, olyan meggyőződés, aminek az alapjait 19. századi német elméletírók vetették meg, Fichte, Hegel és Herder.

Fölösleges lenne itt a nacionalizmus létrejöttének okait és körülményeit firtatni. Egy bizonyos: a 19. században nem létezett egyetlen valamirevaló gondolkodó sem, aki ne tudta volna, hogy egy új mozgalom született, egy különös, de fontos és rendkívül veszélyes mozgalom, s hogy ez a kor uralkodó mozgalma. Furcsa módon azonban ezek az emberek, akiknek pedig a prognózisai minden egyéb dologban olyannyira végzetszerűen pontosak voltak, egyöntetűen úgy gondolták, hogy – még ha látható módon rendkívül erős is – a nacionalizmus mégiscsak tüneti jelenség, s hogy a baj gyökerei egészében véve másutt keresendők; s ha egyszer sikerül majd orvosolni azokat a problémákat, amelyek a nemzeti érzést kiváltották, a nacionalizmus maga is elenyészik. A szocialisták a jövőt az Internacionáléban látták, amely majd nemzetiségre való tekintet nélkül egyesíteni fogja a világ proletárjait, mások, így a technokraták, az egyetemes civilizációra és az új technikai világrendre esküdtek, amelyben – így hitték – a nemzeti különbségek megintcsak el fognak tűnni.

Az európai értelmiségnek ezt a sajátos intellektuális vakságát aztán rövid úton megszüntette az első világháború. Ez volt az az esemény ugyanis, ami rádöbentette az embereket arra, hogy a nacionalizmus – az optimista jóslatok ellenére – korántsem múlt jelenség, s eléggé erős ahhoz, hogy véres háborút robbantson ki a világ legcivilizáltabb földrészén. A sokkot, amit ez a felismerés okozott Európa gondolkodó elméiben, jól példázzák Robert Musil esszéi. Ő, aki a Monarchia tarka, soknemzetiségű világában nőtt fel, sehogy sem értette, hogy mi vezette az addig egymással, ha nem is békében, de nem is háborúságban élő népeket, hogy egyszerre csak fegyvert fogjanak egymásra. Számptalan kísérletet tett arra, hogy a nemzeti érzés tartalmát leírja, s a nacionalizmust értelmezze², de látható módon nem sokra jutott vele, aminek alighanem az lehetett az oka, hogy nem rendelkezett az ehhez szükséges fogalmisággal és távlattal.

A nacionalizmus mindmáig érvényes értelmezését – véleményem szerint – Isaiah Berlin, a 20. századi brit liberalizmus legnagyobb alakja alkotta meg. A nemzeti gondolat lényegét Berlin a „szerves közösség” eszméjében látja, azaz egy, a társadalmi élet egészét és ennek természetét érintő meggyőződésben. Ezen meggyőződés szerint „egy társadalom életének a rendszere a biológiai szervezet sémájához hasonlatos”³, ami mindenekelőtt azt jelenti, hogy az életnek ilyen formáit „az egyének vagy csoportok nem hozhatják létre [. . .] mesterségesen”⁴, hacsak át nem hatják őket a csoporthabitusra jellemző, történelmileg kialakuló érzés- és gondolkodásmódok. A nemzet tehát létforma, *adottság*, ezért is beszélhetünk mi önfelelt pillanatainkban nemzeti (de

ugyanúgy kisebbségi) létről.⁵ Az egyén képtelen függetleníteni magát a léttől (hiszen az önmaga megszüntetésével járna együtt), ami annyit tesz, hogy képtelen függetleníteni magát ezektől az érzés- és gondolkodásmódoktól, ugyanis ezek határoznak meg minden egyebet, „s alkotják a nemzeti organizmust – a nemzetet –, akár az állam formáját ölti magára, akár nem”.⁶ S amennyiben a nemzet az egyén léte, annyiban az is következik, „hogy az a lényegi egység, amiben az emberi természet maradéktalanul realizálódik, az nem az egyén, és nem is egy szándékosan létrehozott egyesülés, amit akaratlagosan fel lehet oszlatni, meg lehet változtatni, vagy el lehet hagyni, hanem a nemzet”.⁷

Berlin állítja – s igazat kell adnunk neki –, hogy itt egy olyannyira erős és népszerű meggyőződésről van szó, „hogy napjainkban egyetlen politikai mozgalomnak sincs sok esélye a sikerre, ha nem lép szövetségre a nemzeti érzéssel”.⁸ Kárhoztathatjuk vagy dicsérhetjük ezt a tényt –, de tény, és nekünk ekként kell vele szembenéznünk, amikor politikai folyamatokat elemzünk. Mint ahogyan az is tény – és ezzel el is jutottunk a voltaképpeni témánkhoz –, hogy manapság csupán a nacionalizmus képes hiteles vagy legalábbis általánosan elfogadott választ adni a politikai összetartozás kérdésére.

Az egyetlen – figyelemre méltó – kivétel ilyen tekintetben Észak-Amerika. Az Amerikai Egyesült Államok, a világ – legalábbis technikailag – legfejlettebb állama, ilyen értelemben ugyanis egy premodern ország, legalábbis ha abból indulunk ki, hogy premodern módon, a *patriotizmus* szellemében értelmezik polgárai a politikai összetartozásukat. Más szavakkal: az amerikaiakat a hűség nem saját etnikumukhoz fűzi, hanem államukhoz, annak intézményeihez és törvényeihez. Ennek számtalan oka lehet, a legvalószínűbb mégis az, amit Michael Walzer állít, tudniillik, hogy itt egy „emigráns társadalomról”⁹ van szó: az amerikaiakat nem köti az ősi rőghöz való hűség, számukra ugyanis – lévén mindannyian jövevények – maga az ősi föld is egyebet jelent, ha jelent egyáltalán valamit, mint számunkra, európaiak számára, leszámítva természetesen az őshonos indiánok politikailag jelentéktelen és fokozatosan asszimiláló csoportját.

Ez mindenesetre azt jelzi, hogy a nacionalizmusba – a mienkbe és a másokéba – az őseink földjéhez való ragaszkodás is mindenkor belejátszik. Van azonban még valami, amiről Berlin is említést tesz, de amiről mi, kisebbségiek rendszerint meg szoktunk feledkezni. Arról van szó, hogy a nemzeti érzés megjelenésének nem feltétele az önálló államiság megléte, ami egyszerűen azt is jelenti, hogy elvben semmi akadályja annak, hogy létezzen kisebbségi nacionalizmus – mint ahogyan a világon mindenütt létezik is. A többnemzetiségű államok esetében (s a Föld országainak nagyobb része ilyen) pedig a

konfliktust éppen az okozza, hogy egymásnak feszül kisebbségi és többségi, kisebbségi és állami nacionalizmus. A konfliktus feloldásának egyik módja lehet a kisebbségi önkormányzat gondolata és gyakorlata.

AZ ETNIKAILAG NEM SEMLEGES POLITIKAI KÖZÖSSÉG ESZMÉJE

A konfliktust tehát, amire válaszként született meg az autonómia eszméje, az okozza, hogy a polgárok politikai identitásának tekintetében az etnikai/nemzeti/kulturális hovatartozás mindenkor különbségképző tényező, hiszen az emberek látható módon az etnikai szubsztrátumra képezik le politikai összetartozásukat. S ha ez így van, akkor ez első fokon azt jelenti, hogy a politikai közösség semlegességének modern eszménye tovább már nem védhető.

Pedig az eszmény magasztos volt. Részét képezte a modernitás egyenlősítő programjának, hogy mást ne mondjak, ez vezetett a jelenkori liberális demokráciák kialakulásához. Mögöttesét bizonyos alkotmányjogi megfontolások képezték: az általános választójog bevezetése a politikai és joggyakorlatba, aminek viszont – a maga során – az a kívánalom vetette meg az alapját, hogy az állam minden egyes polgárát – tekintet nélkül felekezeti hovatartozására, nemére, származására, vagyoni állapotára stb. – illesse meg, mégpedig egyforma mértékben, a politikai képviselőhöz való jog. Ebből viszont az következett, hogy az állam polgárainak elképzelt politikai közössége felekezeti és minden más szempontból semleges kell legyen.

Ezt az állapotot a modern alkotmányozás úgy kívánta elérni, hogy mindazokat a kötöttségeket, amelyek esetlegesen megoszthatták volna a politikai közösséget, a magánéleti szférába utalta. A legjobb példa erre mindmáig a felekezeti hovatartozás. Az, hogy ki milyen felekezethez tartozik, az illető magánügye; egyes-egyedül a lelkiismeretére, esetleg hittársaira tartozik, akikkel felekezeti vagy vallási közösségre lépett, hogy együtt úgy tiszteljék Istent, ahogy hitük szerint Isten ezt tőlük megkívánja – mondotta egykoron John Locke. És ez egyszersmind azt is jelentette, hogy a hit kérdéseiben egyetlen polgári hatóság sem illetékes.

Látható módon tehát felekezeti értelemben semlegesnek tekinteni a politikai közösséget csupán úgy volt lehetséges, hogy részint elválasztották az egyházat az államtól (megvonva mind a klérusnak, mind pedig a polgári hatóságnak a maga illetékességi körét); részint pedig a polgárok magánéletét a közéleti ügyektől, s mindezt egyszersmind jogilag is kodifikálták. Hiszen annak, hogy a felekezeti ügyeket a magánéleti szférába utaljuk, csak akkor van értelme, ha feltételezzük, hogy a magánéleti szabadság tartalmát képező

szabadságjogok (közelebbről a lelkiismereti szabadság és a szabad társulás joga) elegendők a felekezeti identitás” fönttartásához: mindenki lelkiismeretére hallgatva választhat (és a feltevés szerint választ is) hitet magának, és jogában áll bárkivel társulni, akiről úgy véli, hogy hasonló vagy azonos hiten van, anélkül, hogy ezért a polgári hatóság szankcióit kellene elviselnie. Ez persze csak úgy működik, ha a felekezeteket és egyházakat a szabad társulás specifikus formáinak tekintjük, legalábbis a jogi fikció szintjén, s a hitkérdéseket mindenestül a lelkiismereti szabadság hatáskörébe utaljuk.

Ha viszont a politikai közösség semlegességének eszménye feltételezte a magánélet és közélet szigorú és jogilag is kodifikált különválasztását, akkor az eszményről való lemondás minden bizonnyal jogi konzekvenciákkal is együtt fog járni. Először is annak elismerését fogja jelenteni, hogy az etnikai hovatartozás és identitás nem utalható a magánéleti szférába, azazhogy a magánéleti szabadság tartalmát képező szabadságjogok, az ún. individuális szabadságjogok önmagukban nem elegendők a nemzeti/kulturális identitás fenntartásához. Ezt azért fontos leszögeznünk, s ha kell, akkor ismételten leszögeznünk, mert – mint Will Kymlicka is állítja¹⁰ – nem kevesen vannak azok, akik úgy vélik, hogy ott, ahol a többségi vagy nemzetállami nacionalizmus az emberi jogok érvényesülését szavatoló legalitás keretein belül marad, egyszóval egy jól működő liberális demokráciában, a konfliktus kisebbség és többség között megszűnik. Abból a tényből azonban, hogy az állami segédlettel végrehajtott nemzetépítés rendszerint erőszakos eszközökkel történik, amelynek során emberi jogok – elsősorban a kisebbségekhez tartozók jogai – sérülnek (mint Romániában, Lettországbán, Szlovákiában és a világ más részein, Ázsiában vagy Afrikában), még nem következik, hogy az egyéni és emberi jogok tiszteletben tartása elégséges lenne az etnikai kisebbségek kulturális identitásának megőrzéséhez. Kymlicka mindjárt három olyan példát is említ¹¹ a gyakorlati, politikai stratégiára, amely teljes mértékben tiszteletben tartja a polgári jogokat, ugyanakkor mégis ellehetetleníti a kulturális és nemzeti közösségek, kisebbségek identitásának megőrzését. Az egyik ilyen lehetséges kormányzati program az állami segédlettel végrehajtott, önkéntesnek tetsző társadalmi migráció – a többségi nemzethez tartozó lakosok betelepítése/betelepülése a kisebbségek által tradicionálisan birtokolt területre, illetve egy ilyen betelepülés szorgalmazása különféle juttatások, megemelt javadalmazás (veszélyességi pótlék!) segítségével. Ez a politika arra irányul, hogy a kisebbségek azokon a vidékeken is kisebbségbe kerüljenek, ahol hagyományosan többséget alkottak. A másik a közigazgatási egységek politikája: az államhatalom oly módon húzza meg a közigazgatási, regionális adminisztratív egységek határait, hogy azokon belül az ott élő kisebbségek újfent kisebbséget alkossanak. A harmadik

a hivatalos államnyelv politikája: az az eset, amikor az államhatalom a többségi etnikum nyelvét hivatalos államnyelvvé nyilvánítja. Mindhárom program vagy politikai stratégia tiszteletben tartja az alapvető emberi jogokat (az anyanyelv használata hagyományosan nem tartozik közéjük, és nem is lehet a klasszikus érvekkel igazolni), mégis megnehezíti, ha ugyan el nem lehetetleníti a kisebbség tagjai számára identitásuk megőrzését, s konfliktusokat gerjeszt kisebbség és állam, kisebbség és többség között.

Mindez – végső soron – azt a feltevést valószínűsíti, hogy amennyiben a kisebbségek kulturális épségével való törődést szívügyünknek érezzük, a liberalizmus hagyományos – az egyéni és polgári szabadságra kiélezett – alkotmányjogi megfontolásain módosítanunk kell, hiszen az egyén szabadsága látható módon nem képes garantálni a közösség kulturális egészségét. Minthogy az egyének nemzeti öntudata láthatóan erős, s önmagukat valamilyen módon mindig a közösségi tagságukra való tekintettel határozzák meg, méltóságukat is nemzeti-kulturális közösségük szélesebb társadalmi elismertségéből eredeztetik. Márpedig nagyon úgy néz ki, hogy ezt az elismertséget garantálni csak úgy vagyunk képesek, ha az egyént megillető jogok mellett biztosítunk olyan további, a kulturális közösségeket kollektíve megillető jogokat is, amelyeknek egyik példaszzerű megvalósulása lenne az önkormányzathoz való jog.

VANNAK-E KULTURÁLIS JOGAINK?

A felismerés egyébként nem új, Kelet- és Közép-Európában pedig pláne nem az, de csak mostanság került a mérvadónak számító angolszász politika-elméleti érdeklődés homlokterébe. Vernon Van Dyke volt az, aki a legtömörebben és legvilágosabban megfogalmazta, így az ő tanulmánya, a *The Individual, the State, and Ethnic Communities in Political Theory*¹² vált a szokásos hivatkozási alappá. Van Dyke alapvető kérdése a kollektív jogok igazolásával kapcsolatos: vajon az etnikai közösségek tekinthetők-e erkölcsi jogokkal felruházott testületeknek (corporate bodies), s megillettek-e őket sajátságos jogi státus és elismerés? Ezen túlmenően azonban azt is bizonyítani kívánja, hogy „a liberalizmusnak az egyén iránti elfogultsága eleve kizárja egy adekvát államelmélet lehetőségét, ami egyszersmind azt sugallja, hogy a liberalizmus képtelen megbirkózni az etnikai közösségek jogi és törvényi elismerésének kérdésével, lévén hogy ezek a közösségek többnyire államokban élnek.”¹³ Ebből – álláspontja szerint – egyenesen következik, hogy a liberalizmus „ki kell egészíteni”, mégpedig az olyan, „a népeket vagy nemzeteket kollektíve megillető jogok gondolatával, mint például az önkormányzathoz [self-determination] való jog, mely jog számára viszont – lévén hogy nem annyira az

egyént, mint inkább a közösséget megillető jog – a liberalizmus képtelen megfelelő igazolást nyújtani”.¹⁴

A kollektív jogok lehetséges igazolása persze mindig vitatott probléma, s a számtalan megoldási javaslat ellenére én mégis leginkább az Egyed Péter által megfogalmazott álláspont felé hajlanék, aki eléggé meggyőzően állítja, hogy „a kisebbségi-közösségi jogok hagyományos emberjogi alapokból filozófiai-logikai világossággal *nem vezethetők le*”, ezeket tehát egyszer majd *deklarálni kell*, „ahogy az emberi jogokat a nagy elődök kinyilatkoztatták, s el kell fogadtatni a nemzetközi közösséggel”.¹⁵ Ez persze nem jelenti azt, hogy a kollektív jogok egyetlen lehetséges igazolása az egyéni jogokból való dedukció lenne, bár az is igaz, hogy ez az alternatíva csökönyös rendszerességgel fordul elő az idevágó javaslatok között. Összességében azonban, azt hiszem, igaza van Egyed Péternek: a jog fundamentumával kapcsolatos kérdések nem vezetnek csak hosszadalmas és terméketlen vitákhoz.

Fontosabbnak – és súlyosabbnak – tartom ennél, hogy némelyek nem csupán egyik vagy másik igazolási stratégia érvényét vitatják, hanem egyáltalán a kollektív jogok szükségességének eszméjét is. Chandran Kukathas, hogy egy példát is hozzak, kifejezetten kétségbe vonja¹⁶ Van Dyke nézetét, miszerint szükség lenne a liberális elmélet valamiféle kiigazítására ahhoz, hogy meggyőzően tudjuk védeni a kisebbségek kulturális épségét. A Van Dyke által szorgalmazott kollektív jogok alternatívájaként a liberalizmus egy specifikus válfaját javasolja. Kiindulópontja: a liberalizmustól távol áll, hogy semmibe vegye a kulturális közösségek követeléseit. „Az, hogy az *egyéni* jogokat és az *egyéni* szabadságot hangsúlyozza, nem a közösségek érdekeivel szembeni ellenséges-ségéről, hanem a többség kisebbségek fölötti hatalma miatt érzett aggodalmáról tanúskodik.”¹⁷ Azaz: ha a liberalizmus alárendeli a közösségek érdekeit az egyének érdekeinek, azt csupán annak felismerése engedi meg, hogy ezek a közösségek mindenkor megosztottak, belső konfliktusoktól és érdekellentétektől terhesek, melyek közül minden bizonnyal az elit és a tömegek közötti konfliktus a leglényegesebb. Ha ennek ellenére a liberális elmélet mégis a csoportérdek elismerésének adna elsőbbséget, akkor a csoport érdekeit a csoportelit érdekeinek rendelné alá, azaz mintegy konszolidálná az elit hatalmát. „Liberális nézőpontból tehát a kulturális közösségek megosztott természetete megerősíti azt az érvet, hogy ne gondolkodjunk a kulturális jogok fogalmaiban.”¹⁸

Kukathas javasolt alternatívája egy olyan liberális elmélet, amely nem térne el az egyéni jogok hagyományos nyelvezetétől, ugyanakkor azonban mégis módosítaná a szabadelvű álláspontot annyiban, hogy az alapvető szabadságjogok imaginárius prioritási vagy erősségi listáján a szabad társulás jogát,

illetve, ezzel összefüggésben, a közösségből való kilépés jogát tenné az első helyre. Az egyén azonosulhat közössége érdekeivel (feltehetőleg ezek mindenkor a kulturális/politikai elit érdekei, hiszen az elit van abban a pozícióban, hogy ezeket megfogalmazza), de ha úgy találja, hogy ezek nem egyeznek saját érdekeivel, bármikor el is hagyhatja a közösséget.

Mindez persze azt is elárulja, hogy miként értelmezi Kukathas a kulturális közösségek természetét, hiszen a társulásból való kilépés jogának hangsúlyozása feltételezi, hogy a közösségről – még ha csak hipotetikusán is – mint szerződéses társulásról gondolkodjunk. Maga Kukathas azonban ezt nem egyszerű közjogi fikciónak szánja, amit az is bizonyít, hogy az etnográfia területéről hozott példákkal próbálja igazolni: a kulturális közösségek mindenkor történeti és institutionális képződmények. Az általa összeállított példatár végső soron azt hivatott bizonyítani, hogy a csoportoknak vagy közösségeknek „nincs különleges erkölcsi elsőbbségük”¹⁹ az egyénnel szemben valamilyen természetes prioritás folytán. „Változó történelmi képződmények – egyének társulásai –, melyeknek követeléseik erkölcsileg értékelhetők”²⁰ ugyan, de semmi okunk rá, hogy követeléseik „alapján értékeljük vagy válasszuk meg a politikai intézményeket, vagy alapozzuk meg a törvény biztosította jogokat”²¹, hiszen ezek a csoportok nem állandó és változatlan létezői az erkölcsi és politikai univerzumnak. „Csoportok állandóan képződnek és felbomlanak a politikai és intézményi körülmények változásának függvényében”, így „a csoportok vagy politikai közösségek léte nem előzi meg a jogi és politikai intézményeket”²². „A történelmi elsőbbség nem ruház fel egy közösséget azzal a joggal, hogy léte folytatódjon”²³ – mondja. Annak ellenére, hogy Kukathas következetesen keveri az imagináriust a valóssal, továbbá láthatóan úgy gondolkodik a kollektív jogokról, mint az egyéni jogok alternatíváiról, érvelésében mégis van legalább egy igen figyelemre méltó szempont, ha nem több.

Vitathatatlan, hogy számos esetben segítségünkre van, ha fenntartjuk azt a hasznos közjogi fikciót, amely az etnikai hovatartozást a szerződéses társulás (azaz egy szabadságjog gyakorlása) terminusaiban írja le. Mint ahogyan azzal kapcsolatosan is van tapasztalatunk, hogy egyes emberek etnikumot választanak maguknak, földadják régebbi identitásukat egy új nemzeti, etnikai identitás kedvéért. Az említett közjogi fikció éppen azért lehet hasznos, hogy az ilyen emberek ne kényszerüljenek régebbi közösségeik szankciót elviselni döntéseik és választásaik miatt.

A KISEBBSÉGI ÖNKORMÁNYZAT ESZMÉJE

Feltéve, hogy – a fentiek ellenére – mégis elfogadjuk a kollektív jogok szükségességének eszméjét, akkor, legalábbis feltételes érvennyel, azt is meg kell vizsgálnunk, hogy milyen típusú jogi konzekvenciák és bonyodalmak származnak ebből.

A közjogi megfontolásokon túl, azt hiszem, épeszű ember nem vonja kétségbe, hogy egy etnikum még akkor sem tekinthető szerződéses társulásnak, ha netán történelmileg nézve esetleg törzsszövetség révén jött létre. Az etnikumok vagy nemzetek nem társulás útján jönnek létre, hanem egyszerűen csak vannak. Ez azt jelenti, hogy sosem fogunk rendelkezni a tagság pontos kritériumával, azaz sosem fogjuk tudni pontosan megmondani, hogy ki a kollektív jog, adott esetben az önrendelkezési vagy önkormányzati jog alanya. Mi több, egyáltalán magának a kollektív jognak a fogalma sem világos. Az embereket együttesen megillető jogok gondolata ugyan nem újdonság, de az ilyen jogok (mint például a szabad társulás révén létrejövő egyesületeket, társaságokat, esetleges jogi személyeket megillető jogok és jogosultságok) evidens módon különböznek a kollektív jogoktól. Elsősorban azért, mert ezeket a társulásokat az államnak nem kell közjogi elismerésben részesítenie ahhoz, hogy speciális jogosítványokra tegyenek szert. Mivel a kollektív jogok alanya nem önkéntes társulás révén jön létre, az államnak előbb hivatalosan is el kell ismernie ahhoz, hogy jogalannyá válhasson. Más szavakkal: ahhoz, hogy egy kulturális közösség önkormányzati jogra tegyen szert, az államnak el kell ismernie mint különálló kulturális közösséget, azaz az államnak különbséget kell tennie a polgárai között. Ez, valljuk be, egy igen rossz emléké opción, még ha ez esetben pozitív diszkriminációról is van szó. Problémásabb viszont az, hogy ezáltal az állam illetékessé válik olyan dolgokban (a polgárok etnikai, kulturális hovatartozása), amelyeket a liberalizmus hagyományosan a magánéleti szférához sorolt.

A kollektív jogok bevezetése a politikai és joggyakorlatba tehát részint meg fogja bontani az egyenlő jogok és a polgári egyenlőség hagyományos liberális politikáját, hiszen feltételezi, hogy az államnak a jogok és támogatások bonyolult eszköztárát kell igénybe vennie ahhoz, hogy a kisebbségi etnikumok tagjai ne szenvedjenek el specifikus hátrányt a politikai identifikáció és elismerés terén, részint pedig módosítani fogja a magánélet és a közélet közti elválasztás normájának hagyományos értelmezését, mivel feltételezi az állam aktív segédletét az identitás fönntartásában pozitív, diszkriminatív politikai és jogi célzatú döntések révén.

Nehéz eldönteni ezek után, hogy a kollektív jogok politikája liberális politika-e vagy sem, s hogy mindez a liberalizmus kiegészítését jelenti-e vagy sem, illetőleg azt, hogy mennyiben van mindez összhangban a liberális demokrácia és a jogállam elveivel. Mindenesetre a ma élő egyik legnagyobb magyar liberális szerző azt írja, hogy „a liberalizmus azon a kívánalmon méri a politikai rend értékét, hogy elfogadható összhangot teremtsen szabadság és egyenlőség között, mégpedig úgy, hogy közben létrehozza a feltételeket a harmadik nagy liberális érték, a szabad és egyenlő polgárok közössége számára. Ha ez a cél

csak bonyolultabb szervezetben közelíthető meg, mint amilyen a liberalizmus klasszikusainak a szeme előtt lebegett, akkor a liberális értékrend elkötelezettjeinek bonyolultabb szervezetben kell gondolkodniuk”.²⁴ Az etnikai sokféleség diszkussziója talán éppen arra világít rá, hogy a magánszféra maximális kiterjesztése nem lehet öncél a liberalizmus s így a liberális demokrácia számára sem, amennyiben funkcionális társadalmi rendszer kíván lenni vagy maradni. Meglehet tehát, hogy a magánélet és a közélet közti elválasztás normájának hagyományos értelmezésében van a hiba.

Ami a nem egyenlő jogok és támogatások politikáját illeti, ennek mindig lesznek számszerűségi és gazdasági vonzatai. Nem valószínű ugyanis, hogy bárhol a világon egyetlen ember kedvéért tolmácsot fogadnának a városházán, csupán csak azért, hogy az illető az anyanyelvét gyakorolhassa. El kell fogadnunk tehát, hogy a kollektív jogok gyakorlása anyagi feltételekhez kötött, s ez nem ritkán többletterheket ró az államháztartásra, a kisebbség javára és a többség terhére. Ezért e jogok gyakorlása feltételezi egy olyan mérce megalkotását, amelynek segítségével nem egyenlő módon, de mégis az igazságosság és méltányosság szellemében osztjuk el a közpénzeket. Úgy néz ki – mondja Yael Tamir –, hogy „a »megosztott, de mégis egyenlő támogatások« rendszere, közismerten rossz hírneve ellenére, mégiscsak megéri a rehabilitációt”.²⁵

Ezeket a kiadásokat is – mint mindig – a profit igazolja: hányan vannak azok, akik profitálnak egy ilyen jellegű többletkiadásból vagy döntésből, azaz hány tagot számlál az a közösség, amely a döntés kedvezményezettje. Ezek láthatóan számszerűségi kérdések, és nem annyira elvi, mint inkább gyakorlati választ követelnek meg.

A fontosabb kérdés azonban nem az, hogy *mekkora*, hanem, hogy *milyen* közösségek jogosultak az önkormányzathoz való jogra, s ezt hol tudják számon kérni. Mi az, ami egy adott népcsoportot alkalmassá tesz az önrendelkezésre?

A kérdést tiszteletre méltó alapossggal válaszolja meg a Margalit–Raz szerzőpáros a nemzeti önrendelkezésről²⁶ írott tanulmányában, amelyben egyszerre szolgáltatnak egy általánosabb, összefoglaló, és egy részletező, pontos kritériumokra lebontott választ. Az előbbi szerint „a nemzeti önkormányzat eszméje olyan csoportokhoz kötődik, melyek társadalmi és gazdasági környezetük jellegét, boldogulásukat, fejlődésük menetét és tagjaik boldogulását maguk tudják meghatározni tagjaik, illetve a csoport tettei által, amennyiben ezek a tényezők a politikai tett eszközeivel befolyásolhatók”.²⁷ Az ilyen csoport vagy közösség – véleményük szerint – először is közös karakterrel és kultúrával rendelkezik, mégpedig hagyományos és hagyományozható kultúrával, ami a feltétele annak, hogy a csoport tagjai között felnövő emberek is ezt a kultúrát és karaktert sajátítsák el. Továbbá az ilyen közösségekhez való tartozás rend-

szerint a kölcsönös elismerés kérdése, azaz a csoport tagjának az számít, akit annak ismernek el, amiből az is következik, hogy a csoporttagság odatartozás és nem teljesítmény dolga: minden olyan ember tagja a közösségnek, akit a közösség tagjaként ismer el, függetlenül egyéni teljesítményeitől; nem kell semmiben sem kitűnnie ahhoz, hogy odatartozzon. Minthogy ezek rendszerint nem kis, szűk, zártkörű csoportok, amelyeknek tagjai kölcsönösen ismerhetnék egymást, a kölcsönös elismerést általános tulajdonságok megléte biztosítja. S ami a legfontosabb: az ilyen közösséghez való tartozás rendszerint lényeges szerepet játszik az egyén önmeghatározásában. A szerzők azt is külön nyomatékosítják, hogy nem kritériuma a tagságnak s az ilyen közösség elismerésének, hogy tagjai földrajzilag behatárolt területen, egységes tömbben éljenek.

Ami a másik kérdést illeti, tudniillik hogy kinek kell az önkormányzathoz való jogot elismernie, ebben ők is meglehetősen tanácstalanok, mindössze annyit tudnak mondani, hogy „a nemzetközi kapcsolatok jelenlegi struktúrájában a legigéretesebb kompromisszum az, amely elismeri a csoportok önrendelkezési jogát, és nemzetközi testületekre bízta, hogy segítsenek annak érvényesítésében, és kísérik figyelemmel e jog határait és előfeltételeinek megteremtődését”.²⁸

KONKLÚZIÓK

Mindaddig, amíg az emberek – a nemzeti önértelmezés szellemében – politikai összetartozásukat az etnikai identitásukkal való összefüggésben értelmezik, és mindaddig, amíg léteznek többnemzetiségű államok, konfliktusok lesznek kisebbség és többség között. Mivel – éppen a nemzeti gondolat döbbenetes népszerűségénél fogva – igen kevés az esély arra, hogy a közeljövőben másmilyen (nem nacionalista) módon válaszoljuk meg a politikai összetartozás kérdéseit, a megoldás irányai következetesen a kisebbségi önkormányzat irányába mutatnak. Ez részint – mint láttuk – lemondást jelent a politikai közösség semlegességének ideájáról, részint pedig – ennek következményeként – megbontja az egyenlő állampolgári jogok hagyományos liberális politikáját, amennyiben, végső soron, kollektív jogi megfontolásokra vezet. Ezzel összefüggésben a magánélet és a közélet közti elválasztás normájának újraértelmezését is megköveteli.

Nem kell megfeleledkeznünk azonban arról – és ez rendkívül fontos –, hogy a kollektívának juttatott jogosítványok nem képezhetik az egyéni jogok alternatíváját. A kollektív jogok célja annak megakadályozása, hogy a kisebbségek tagjai hovatarozásuk miatt hátrányt szenvedjenek a politikai elismerés terén, vagyis az egyenlőség megbontását az egyenlőségnek egy magasabb szinten történő helyreállítása igazolja. Nekünk nem csupán a kisebbségek jogait védeni

kötelességünk, hanem az egyénekét is, sőt elsősorban az egyénekét, akár saját közösségeikkel szemben is. A cél tehát azon jogi és törvényi keretek megteremtése, amelyek között az egyéni szabadságjogok zavartalanul gyakorolhatók.

Éppen ezért mindig kérdés lesz, hogy a liberális állam részesítheti-e közjogi elismerésben az illiberális közösségeknek az önrendelkezéshez való jogát, az olyan közösségek önkormányzati törekvését, amelyeknek normái konfliktusban vannak az egyén alapvető jogaival.

Kolozsvár, 2002 márciusa

JEGYZETEK

- ¹ A nacionalizmus leírásában szabadon kölcsönzök Sir Isaiah Berlin nagyszerű tanulmányából: A nacionalizmus: valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr. (Ford. Bánki Dezső) In: Az angolszász liberalizmus klasszikusai. (Szerk. Ludassy Mária) II Atlantisz. Bp., 1992
- ² Lásd pl. Robert Musil: Európaiság, háború, némettség. A nemzet mint eszmény és valóság. In: Robert Musil: Esszék. Kalligram. Pozsony, 2000
- ³ L. Berlin: i. m. 225.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Vö. Demeter M. Attila: Nacionalizmus Kelet- és Közép-Európában. In: A jó államtól a demokratikus államig. Komp-Press. Kolozsvár, 2001. 142.
- ⁶ I. Berlin, uo.
- ⁷ Uo.
- ⁸ Uo. 243.
- ⁹ Michael Walzer: Pluralism: A Political Perspective. In: The Rights of Minority Cultures. (Ed. by Will Kymlicka) Oxford University Press. Oxford, 1995. 142–143.
- ¹⁰ L. Kymlicka–Christine Straehle: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. (Ford. Jakab Dénes Barna.) Kellék. Kolozsvár–Szeged, 2001/17.
- ¹¹ Uo. 40–43.
- ¹² In: The Rights of Minority Cultures. Id. kiadás. (A szöveg egyébként eredetileg 1977-ben jelent meg a World Politics 29. évfolyamának 3. számában.)
- ¹³ Uo. 32.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Egyed Péter: Kisebbségi jogok mint emberi jogok. Korunk. Kolozsvár, 2002/2, 57.
- ¹⁶ Vö. Chandran Kukathas: Vannak-e kulturális jogaink? (Ford. Nagy László Ábel) In: Eszmék a politikában: a nacionalizmus. Tanulmány. Pécs, 1995
- ¹⁷ Uo. 70.
- ¹⁸ Uo. 78.
- ¹⁹ Uo. 76.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Uo.
- ²² Uo. 74.

-
- ²³ Uo. 76.
- ²⁴ Kis János: Túl a nemzetállamon. In: Az állam semlegessége. Atlantisz. Bp., 1997. 157.
- ²⁵ Yael Tamir: Nemzeti identitásválasztás és a kultúrához való jog. (A szerző Liberal Nationalism című könyvének második fejezete. Princeton University Press. Princeton, 1993. Ford. Demeter M. Attila és Orosz Annamária.) Kellék. Kolozsvár–Szeged, 2001/17. 78.
- ²⁶ Avishai Margalit–Joseph Raz: National Self-Determination. In: The Rights of Minority Cultures. Id. kiadás. (Magyarul is olvasható A nacionalizmus című, korábban már említett kötetben, ford. Szanyi Imre.)
- ²⁷ A magyar kiadás 109.
- ²⁸ Uo. 126.